

K56

3669-р

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

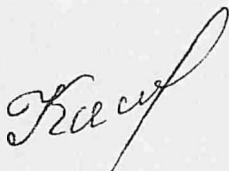
КОВАЛЬЧУК ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 37.018.1+373:37.015.31.17

**ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї І ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ ГУМАНІСТИЧНИХ
ЦІННОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

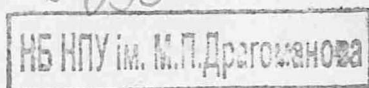
13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2013

9658

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Капська Алла Йосипівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри
соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кічук Надія Василівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри загальної і соціальної
педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Кулик Іванна Василівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», доцент кафедри
соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Захист дисертації відбудеться 21 листопада 2013 року о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 21 листопада 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М.Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процес становлення сучасного суспільства потребує відродження духовного спадку нації, утвердження загальнолюдських, гуманістичних і національних цінностей шляхом оновлення системи шкільного виховання, технологій, форм і методів педагогічної діяльності. Враховуючи визначені стратегічні напрямки та положення розвитку освіти, що відображені у Національній доктрині розвитку освіти, Законі України «Про освіту», Концепції національного виховання, Концепції виховання гуманістичних цінностей учнів, Концепції громадянського виховання особистості в умовах української державності, педагогічна практика виявляє можливість такого становлення через тісну взаємодію сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей підростаючого покоління.

Сім'я як суспільна інституція в основному здатна витримати кризові процеси та негативні перевантаження, забезпечуючи при цьому психологічну і духовну підтримку у вихованні дитини, передачу гуманістичних і родинних цінностей, традицій і загальнолюдських норм моралі. Хоча зміни, що відбуваються у суспільстві, призвели до дефіциту добра і милосердя у стосунках між людьми, між членами родини, до прояву труднощів у виконанні сім'єю виховної функції, що в сукупності впливає на знецінення духовно-моральних, громадських і гуманістичних цінностей.

Особливо актуальними означені питання виступають в умовах виховної роботи у початковій школі. У пошуку ефективних шляхів удосконалення системи гуманістичного виховання дітей молодшого шкільного віку, оптимальних підходів до процесу формування гуманістично спрямованої особистості важливу роль відіграє взаємодія сім'ї і школи.

Теоретичні та практичні надбання, які розширили межі нашого наукового пошуку розкривають психолого-педагогічні особливості розвитку дітей молодшого шкільного віку (Т.Буняк, В.Галузинський, К.Гуревич, В.Ільїн, В.Крутецький та ін.); розглядають сім'ю як соціальний інститут виховання (Р.Вайнола, А.Капська, І.Кулик, О.Матвієнко, В.Москалець, Ж.Петрочко, І.Пеша та ін.); окреслюють функції сім'ї (А.Антонов, В.Голофаст, В.Мацьковський, В.Савка, А.Харчев, Н.Уманець та ін.) та типи спілкування у сім'ї (Г.Авдіянц, Т.Алексєєнко та ін.); розкривають окремі аспекти взаємодії сім'ї та школи (О.Вакуленко, І.Дьоміна, Я.Журецький, В.Кириченко, В.Костів, В.Оржехівський, В.Постовий, І.Сіданіч, М.Шаповал та ін.); визначають роль школи як координуючого центру взаємодії сім'ї і педагогів (А.Годлевська, С.Захаренко, О.Кіян, В.Тригубенко та ін.); виявляють і обґрунтовують форми роботи з батьками (Т.Дем'янюк, Н.Кічук, С.Карпенчук, О.Коберник, Л.Мотрич, В.Омелянєнко, М.Рудь, В.Ягупов та ін.).

Аналіз наукових досліджень дозволив виявити, що проблема цінностей складна й багатоаспектна за своєю сутністю. З позиції філософії, соціології до її змісту звертаються В.Андрущенко, Л.Басва, В.Бакіров, М.Горлач, В.Кремень, М.Михальченко, Л.Панченко та ін. Зарубіжні й вітчизняні психологи (М.Боришевський, Л.Виготський, О.Дробницький, А.Здравомислов, І.Кон, О.Леонтьєв, І.Маноха, М.Рокич та ін.) розглядають процеси перетворення загальнолюдських, культурних, гуманістичних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей.

В основу фундаменту дослідження лягли педагогічні ідеї Ш.Амонашвілі, О.Духновича, Я.Коменського, А.Макаренка, М.Стельмаховича, В.Сухомлинського, С.Русової, К.Ушинського, С.Шацького; у ракурсі розв'язання поставленої проблеми викликають інтерес ідеї сучасних вітчизняних вчених щодо суті гуманістичної парадигми виховання – І.Беха, О.Вишневського, І.Зязюна, О.Киричука, Ю.Мальованого, В.Петровського, О.Сухомлинської та ін., завдяки яким розкриваються мета, зміст, форми і методи підвищення ефективності процесу виховання гуманної особистості школяра.

Водночас специфіка цінностей розкривається науковцями при вивченні національних цінностей (П.Ігнатенко, В.Поплужний, Л.Крицька, Д.Пащенко); цінностей родинного виховання (Б.Ковбас, М.Стельмахович, О.Семенов); цінностей природи і людського життя (Ф.Ващук, Г.Тарасенко); особливостей освітньої сфери у формуванні цінностей у дітей та шкільної молоді (Г.Бондаренко, В.Сергеева); ціннісних орієнтацій дітей та молоді в умовах соціуму (О.Заздравнова, П.Ковальов, Н.Чорна, В.Штанько та ін.).

Суттєвий інтерес для нашого наукового пошуку становлять дисертаційні дослідження, які розкривають гуманізацію стосунків учнів у позаурочній виховній роботі (В.Білоусова, В.Киричок), зокрема, засобами народної педагогіки (В.Коротеева), формування гуманних взаємостосунків дітей шестирічного віку під час ігор-драматизацій (Н.Хомич) та виховання гуманних відносин молодших школярів в умовах школи-інтернату (Л.Несторенко), а також роль сім'ї у формуванні гуманістичних цінностей учнів (М.Голубенко, І.Кутякова) тощо.

Водночас зазначені підходи лише частково розкривають особливості взаємодії сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей молодших школярів. Нами виявлено низку суперечностей при дослідженні взаємодії школи і сім'ї між:

- зростаючими вимогами суспільства до батьків у плані виховання і зниженням рівня батьківської відповідальності за дітей;
- об'єктивним існуючим завданням щодо створення для дитини єдиного виховного простору і штучним розмежуванням цього простору на шкільне та сімейне виховання;
- наявністю у школи та сім'ї потреби у взаємодії в процесі виховання молодшого школяра та інертністю сторін під час реалізації такої взаємодії;
- зміненими умовами життєдіяльності суспільства і стереотипністю діяльності школи у сфері педагогічної взаємодії з сім'єю.

Недостатня розробленість теоретичних аспектів проблеми, практичне значення та необхідність усунення зазначених суперечностей, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Взаємодія сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з тематичним планом кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова та є складовою комплексної наукової проблеми «Теорія і технологія навчання і виховання в системі освіти» (2009-2013 рр.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 8 від 01.03.2010 р.)

та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15.06.2010 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати взаємодію сім'ї і школи як педагогічну умову формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку та експериментально перевірити ефективність організаційно-методичного забезпечення даного процесу і методик продуктивного впливу на формування гуманістичних цінностей молодших школярів.

Відповідно до мети окреслено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретико-методичний аналіз наукових досліджень в контексті вирішення проблеми формування гуманістичних цінностей особистості.

2. Розкрити вікові особливості розвитку дітей молодшого шкільного віку та виявити реальний рівень сформованості у них гуманістичних цінностей за визначеними критеріями та показниками.

3. Теоретично обґрунтувати роль сім'ї і школи як педагогічних чинників, що впливають на формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

4. Розробити організаційно-методичне забезпечення взаємодії сім'ї і школи та апробувати експериментальні методики, спрямовані на реалізацію даного процесу при формуванні гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – організаційно-методичне забезпечення та змістове наповнення процесу взаємодії сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку.

З метою вирішення окреслених завдань на різних етапах наукового пошуку були використані такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософських, психологічних, педагогічних доробок для виявлення і обґрунтування концептуальних положень щодо формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку та вихідних положень дослідження; вивчення нормативних та програмних документів, необхідних для уточнення педагогічних функцій школи і сім'ї у контексті формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку; контент-аналіз змісту навчальних програм і предметів, планів виховної роботи для виявлення в них організаційних форм і змістового наповнення, пов'язаних з формуванням гуманістичних цінностей; систематизація й узагальнення теоретичних і емпіричних даних для розробки організаційно-методичного забезпечення взаємодії сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей молодших школярів; *емпіричні* – пряме й опосередковане спостереження з метою виявлення особливостей взаємодії сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку; бесіда, інтерв'ювання, анкетування, тестування, метод експертних оцінок для діагностики рівня сформованості гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) з метою розкриття змісту механізмів впливу взаємодії сім'ї і школи на формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку; *методи математичної статистики* (вибіркове емпіричне значення) для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: філософські, соціологічні, психолого-педагогічні підходи до визначення природи і змісту загальнолюдських, гуманістичних цінностей (В.Андрущенко, М.Боришевський, Л.Виготський, М.Горlach, О.Дробницький, А.Здравомислов, М.Каган, І.Кон, О.Леонтьєв, М.Рокич та ін.); фундаментальні положення аксіологічного підходу, у межах якого людина розглядається як найвища цінність суспільства (Н.Гартман, Дж.Дьюї, М.Шелер та ін.); ідеї діяльнісного (Л.Виготський, О.Леонтьєв, В.Мясищев та ін.) та гуманістичного підходів до виховання особистості (Ш.Амонашвілі, О.Вишневський, О.Газман, С.Гончаренко, І.Зязюн, О.Киричук, К.Роджерс, В.Сухомлинський, О.Сухомлинська, К.Ушинський, С.Шацький та ін.), особистісно-орієнтованого та загальнонаукових методологічних підходів до виховання і розвитку дитини (Г.Балл, І.Бех, І.Якиманська та ін.); психолого-педагогічні теорії про особистість як суб'єкта життєдіяльності та розвитку, зокрема, про дитину молодшого шкільного віку (Т.Буняк, Л.Виготський, В.Галузинський, К.Гуревич, В.Ільїн, Г.Костюк та ін.); положення про взаємодію сім'ї та школи (Я.Журецький, В.Кириченко, А.Косарева, В.Постовий, М.Шаповал та ін.).

Законодавчою базою дослідження стали нормативні документи, в яких відображено проблеми гуманістичного виховання школярів: Указ президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» № 347 від 17.04.2002 р., Закон України «Про освіту» № 1060-12, з редакціями від 01.01.2013 р., Закон України «Про позашкільну освіту» № 1841-14, з редакціями від 05.12.2012 р., Постанова кабінету міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти» № 462 від 20.04.2011 р.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше теоретично обґрунтовано* особливості взаємодії сім'ї та школи у процесі формування гуманістичних цінностей молодших школярів та *виявлено* організаційні умови співпраці педагогів і батьків; *визначено* критерії (когнітивний, емоційний, поведінковий), показники, що їх відображають та *рівні* сформованості гуманістичних цінностей (високий, середній, низький); *виявлено і доведено* ефективність організаційно-методичного забезпечення процесу взаємодії сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей учнів початкової школи загальноосвітнього навчального закладу;

– *обґрунтовано і поглиблено* понятійний апарат – «гуманістичні цінності», «гуманістичні цінності дітей молодшого шкільного віку», «взаємодія сім'ї та школи», який відображає особливість змістового забезпечення формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку; *доповнено та розширено* зміст організаційних форм і методів позанавчальної виховної роботи, що сприяли ефективній взаємодії сім'ї і школи та посиленню педагогічних впливів на особистість дитини молодшого шкільного віку;

– *подальшого розвитку* набули положення про організацію різноаспектної позанавчальної цілеспрямованої діяльності дітей молодшого шкільного віку орієнтованих на гуманістичне виховання (доброчинні проекти, екологічні акції, краєзнавчі експедиції, сімейні вітальні, вечори-портрети тощо).

Практичне значення одержаних результатів дослідження: *впроваджено* у практику комплекс методик продуктивного впливу на формування гуманістичних

цінностей дітей молодшого шкільного віку; *розроблено й апробовано* авторську експериментальну програму взаємодії сім'ї і школи «Я – людина», орієнтовану на формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку; *розроблено і впроваджено* навчально-методичні рекомендації «Особливості виховання гуманістичних цінностей у молодших школярів» на допомогу педагогам початкових класів загальноосвітньої школи; представлено комплекс методик діагностики рівня сформованості гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку у позанавчальній діяльності, який може застосовуватись вчителями.

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес НВК №17 м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області (довідка № 115 від 24.05.2012 р.), СЗШ № 201 м. Києва (довідка № 62 від 15.05.2012 р.), ЗОШ І-ІІІ ступенів с. Кугаївці Черновецького р-ну Хмельницької обл. (довідка № 54 від 21.05.2013р.), колегіуму №1 м. Пологи Запорізьської обл. (довідка №111 від 11.05.2013 р.).

Впродовж 2009-2013 рр. на різних етапах експерименту було задіяно 392 молодших школяра, 42 вчителів початкових класів та 357 батьків. До *контрольної групи* (КГ) включено – 126 осіб, до *експериментальної групи* (ЕГ) – 266 осіб.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження знайшли відображення в доповідях та виступах на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Духовна культура особистості: креативні освітні технології» (Вінниця, 2011), «Ціннісні пріоритети освіти: виклики ХХІ століття» (Луганськ, 2011), «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Хмельницький, 2012); *всукраїнських* – «Актуальні проблеми соціального захисту дезадаптованих дітей та молоді» (Кам'янець-Подільський, 2011), «Психолого-педагогічне забезпечення соціальної мобільності молоді: реалії та перспективи» (Київ, 2012), «Актуальні проблеми духовності в сучасному українському суспільстві» (Умань, 2012), а також обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки, щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2009–2013р.р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 14 публікаціях. З них: 1 методичні рекомендації, 1 стаття у зарубіжному виданні, 10 одноосібних статей у наукових фахових виданнях України, 2 тези доповідей.

Загальний обсяг особистого доробку становить 9,7 друк. арк.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з них 194 сторінки основного тексту. Робота містить 6 таблиць і 9 рисунків на 15 сторінках, 13 додатків на 39 сторінках. Список використаних джерел налічує 253 найменування, з них 20 – іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; розкрито теоретичні й методологічні засади, наукову новизну та практичне значення дисертаційної роботи; подано відомості про

апробацію та впровадження одержаних результатів, інформацію про структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні засади формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку»* – здійснено теоретичний аналіз проблеми формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку; уточнено суть і встановлено співвідношення змісту понять «цінності», «гуманний», «гуманістичні цінності», «гуманістичні цінності дітей молодшого шкільного віку»; окреслено вікові особливості дітей молодшого шкільного віку як об'єкта формування гуманістичних цінностей; виявлено особливості взаємодії сім'ї і школи у процесі формування гуманістичних цінностей учнів початкових класів.

Аналіз наукових праць (В.Андрущенко, Л.Баєва, В.Бакіров, М.Горлач, В.Кремень, М.Михальченко, Л.Панченко та ін.) дозволив виявити, що «цінність» належить до найбільш загальних і найчастіше вживаних понять в соціально-філософському аспекті. Порівняльний аналіз суті поняття «цінності» у вітчизняній і зарубіжній науці (С.Анісімов, М.Боришевський, Л.Виготський, О.Дробницький, А.Здравомислов, І.Кон, О.Леонт'єв, І.Маноха, А.Маслоу, М.Рокич, В.Ядов та ін.) дозволяє стверджувати, що сьогодні відсутнє його узагальнене тлумачення. Загалом *цінності* в житті людини визначаються як соціально значущі орієнтири діяльності (В.Омельченко, Н.Чорна та ін.); як внутрішній рушій соціального управління, що поєднує особистісну смислову сферу людини із соціально значущими орієнтирами і угодженнями у суспільстві, які проявляються у вигляді об'єктивних форм та людських вчинків і є втіленням ідеалів, виступають важливим джерелом мотивації поведінки та відносяться до психологічної структури особистості (О.Леонт'єв, І.Зязюн та ін.).

З'ясовано, що важливу роль у формуванні гуманістичних цінностей відіграють як ціннісні орієнтації індивіда, так і система цінностей в цілому. У структурі особистості «ціннісні орієнтації» розглядаються науковцями (М. Боришевським, О.Заздравною, П.Ковальовим, В.Омельченко, Л.Тихоною, Н.Чорною, В.Штанько та ін.) як «своєрідний координатор», який визначає спрямованість поведінки і ставлення людини до соціального середовища, вибір та засвоєння матеріальних і духовних цінностей свого оточення, перетворення їх на ціннісні орієнтації, мотивацію власної діяльності, зумовлює її цілеспрямовану життєдіяльність і спосіб життя. Особливе місце в ієрархії цінностей посідають гуманістичні цінності, що характеризують індивідуальну культуру особистості та рівень її вихованості.

Встановлено, що поняття «гуманізм», «гуманний» є базовими для дефініцій «гуманістичні цінності», «гуманістичне виховання», «гуманістичні якості». В основі наукових поглядів (Я.Коменського, А.Маслоу, К.Роджерса, К.Ушинського та ін.) щодо трактування поняття «гуманізм» лежить розуміння людини як найвищої цінності, причому акцент робиться на цілісне, універсальне ставлення до людської особистості, любов до неї. Ця універсальність усвідомлюється як всебічний і гармонійний розвиток її інтелектуальних, морально-етичних, гуманно-духовних потенцій.

Багатоаспектність тлумачення науковцями (І.Бех, О.Вишневський, І.Зязюн, О.Киричук та ін.) змісту поняття «гуманістичні цінності» дозволила нам визначити

поняття «*гуманістичні цінності*» як систему світоглядних орієнтацій особистості, що включає уявлення, переконання, норми та принципи суспільно схвалювальної поведінки, головними категоріями яких є доброта, любов, справедливість, совість, відповідальність, честь і гідність, співчуття, милосердя, турбота, повага, терпимість і толерантність до поглядів інших людей, співпереживання, своєчасна допомога, доброзичливість тощо.

Вивчення психологічних механізмів і дидактичних умов формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку дозволило розглядати означений віковий період як особливий, сензитивний період у житті дитини, який характеризується низкою новоутворень, необхідних для формування гуманістичних цінностей у процесі навчання і виховання: інтенсивним розвитком і якісним перетворенням процесів пізнавальної сфери (сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення); збагаченням емоційно-вольової сфери; формуванням волі, вольових рис характеру (цілеспрямованості, організованості, стриманості, дисциплінованості, наполегливості, вимогливості до себе та інших), що диктує вольову дію – вчинок, орієнтований на інтереси оточуючих людей; проявом перших відносно стійких ціннісних орієнтацій; усвідомленим сприйняттям гуманістичного аспекту людських взаємовідносин; розвитком сфери почуттів (емоційного ставлення до оточуючих людей, особистих уявлень про «Я» інших людей); формуванням моральної самооцінки, яка дозволяє контролювати власну діяльність з точки зору нормативно-моральних критеріїв, будувати поведінку у співвідношенні із соціальними гуманними нормами суспільства; зародженням проявів альтруїзму тощо. Домінуючою системою відносин в такому віці стає система «учень-учитель», що обумовлено як статусом учня, так і авторитетом педагога в новій для дитини молодшого шкільного віку ситуації.

Враховуючи вікові особливості розвитку дитини молодшого шкільного віку і тлумачення поняття «*гуманістичні цінності*», ми визначили, що *гуманістичні цінності молодшого школяра* – це система уявлень, переконань, норм та принципів суспільно схвалюваної поведінки; система світоглядних орієнтацій дитини молодшого шкільного віку, якісним проявом і складовими яких є любов, співчуття, милосердя, турбота, повага, терпимість і толерантність до поглядів інших людей, співпереживання, своєчасна допомога іншому, доброзичливість, справедливість тощо.

З'ясовано, що визначені у вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній науці (І.Бех, Л.Божович, Т.Буняк, В.Галузинський, К.Гуревич, В.Давидов, Д.Ельконін, О.Никоненко, О.Паска, Ж.Петрочко, В.Поліщук та ін.) індивідуальні та вікові детермінанти розвитку дітей молодшого шкільного віку не завжди враховуються педагогами у навчально-виховному процесі школи, батьками у сімейному вихованні. Доведено, що виховання гуманістичних цінностей здійснюється під впливом численних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, дія яких набуває індивідуально-особистісних форм прояву. При цьому ці чинники (вплив навчального середовища, суспільних і державних інститутів на особистість дитини молодшого шкільного віку, активне включення її у життя школи, суспільства, вплив творчої діяльності, реалізація індивідуальних інтересів та життєвих планів сім'ї в узгодженні із суспільними вимогами і потребами тощо) можуть найбільш повно проявлятися за умови взаємодії сім'ї і школи.

Розкрито психолого-педагогічне трактування поняття «взаємодія», яке розглядається науковцями з різних позицій: як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну зумовленість і зв'язок (О.Коберник, Л.Мотрич, А.Мудрик, В.Мясищев, А.Петровський, І.Сіданіч та ін.); як «педагогічна взаємодія» суб'єктів освітньо-виховного процесу – вчителів, школярів, батьків, педагогічного й учнівського колективів, сім'ї (С.Акутіна, К.Журба, Р.Лафішева, М.Недвєцька). Це дозволило розглядати *взаємодію сім'ї і школи* як цілісну соціально-педагогічну систему, спрямовану на досягнення мети – виховання високоморальної, духовної особистості, що орієнтується на загальнолюдські та гуманістичні цінності, і як процес взаємовпливу суб'єктів один на одного в системі особистісно-орієнтованої ціннісно-моральної діяльності, спрямованої на формування гуманістичних цінностей та якостей, мотивації і правил гуманної поведінки дітей молодшого шкільного віку, заснованої на конструктивному діалоговому спілкуванні, що веде до якісних змін суб'єктів і об'єктів взаємодії і включає сім'ю та школу.

Виявлено основні недоліки взаємодії сім'ї і школи: низький рівень педагогічної просвіти батьків та невміння педагогів активізувати їх у вирішенні виховних задач щодо виховання гуманістичних цінностей у дітей; малоефективність традиційних форм і методів роботи школи з батьками, узагальнений характер взаємодії, що проявляється в хаотичному використанні індивідуальних, групових, колективних форм роботи школи з батьками. Означені факти потребували обґрунтування *організаційних умов*, які можуть посилювати ефективність взаємодії сім'ї та школи у процесі формування гуманістичних цінностей молодших школярів, зокрема:

- впровадження єдиної виховної системи у роботі школи і сім'ї з метою формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку;
- формування адекватного розуміння учителем та батьками цілей і завдань гуманістичного виховання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей молодшого шкільного віку;
- формування у педагога знань про особистість учня, про особливості його сім'ї, виховні позиції батьків (родини) і ставлення до школи як до партнера у виховному процесі;
- формування педагогічної культури батьків, їх внутрішньої активності у прагненні до самоосвіти та набуття виховної компетентності шляхом добровільного включення у виховну діяльність і спрямовану на суб'єкт-суб'єктну взаємодію з педагогами;
- організація співпраці родини і вчителів щодо визначення пріоритетних напрямків, форм, методів гуманістичного виховання дітей молодшого шкільного віку;
- визначення наявності організовуючої та координуючої ролі школи у процесі взаємодії з сім'єю при вихованні дітей молодшого шкільного віку.

Логіка дослідження зумовила необхідність підвищення ефективності виховного потенціалу сім'ї і школи у процесі формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку, що реалізується шляхом оновлення змісту, форм і методів взаємодії педагогів та батьків у цьому процесі.

У другому розділі – *«Організаційно-методичне забезпечення взаємодії школи і сім'ї у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку»* – виявлено готовність вчителів початкових класів і батьків до взаємодії у процесі формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку; окреслено критерії, показники та рівні сформованості гуманістичних цінностей учнів; представлено зміст і методіку педагогічного експерименту; розкрито ефективність дії впровадженої в позанавчальну діяльність загальноосвітнього закладу програми взаємодії сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей учнів початкових класів.

Педагогічний експеримент розгортався упродовж чотирьох років на базі таких навчальних закладів: НВК №17 м. Кам'янця-Подільського Хмельницької області; СЗШ № 201 м. Києва; ЗОШ I-III ступенів с. Кугайці Черновецького р-ну Хмельницької обл.; колегіуму №1 м. Пологи Запорізьської обл. На різних етапах дослідження до роботи було залучено: 392 молодших школярів (з яких: 78 осіб – учні перших класів, 95 – других, 102 – третіх, 117 – четвертих), 42 вчителі початкових класів та 357 батьків. До контрольної групи (КГ) включено – 126 учнів, до експериментальної групи (ЕГ) – 266 учнів.

Констатувальний експеримент проводився у три етапи. На *першому* здійснено контент-аналіз змісту навчальних програм і навчальних предметів (14), планів позанавчальної виховної роботи (4), що дозволило констатувати: 1) проблематика гуманістичного спрямування достатньо відображена у змісті навчальних дисциплін, які вивчаються у початковій школі (зокрема, «Українська мова (мова і читання)», «Я у світі», «Музичне мистецтво», «Зарубіжна література», «Християнська етика в Українській літературі», «Дорога в дивосвіт», «Морально-етичне виховання», «Українознавство»); 2) проте у навчальних програмах недостатньо відображені можливі аспекти формування гуманістичних цінностей у молодших школярів і не окреслено ролі педагога в організації такої діяльності; 3) існує необхідність модернізації навчального матеріалу з проблем гуманістичного виховання у плані забезпечення міжпредметних зв'язків і встановлення взаємозв'язку отриманих гуманістичних знань дітьми на уроках та їх прояву через вчинки у позанавчальний час; 4) ефективність процесу формування гуманістичних цінностей залежить від особливостей знань та світогляду дорослих, значущих для школяра (тобто учителя і батьків).

На *другому етапі* констатувального експерименту було використано методіку С.Петрової «Прислів'я», проведено анкетування на виявлення реального стану сформованості гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку. Доведено, що молодші школярі ототожнюють розуміння двох понять «гуманістичні цінності» і «гуманістичні якості людини».

На основі наукового узагальнення різних класифікацій цінностей (за І.Бехом, О.Вишневецьким, С.Захаренко, О.Киричуком, О.Лавроненко, Н.Орловою та ін.) та опитування педагогів і батьків було сформовано перелік (21) гуманістичних цінностей. Таким чином, учні першого класу визначили такі якості гуманної людини: «доброта» – 89,74% (70 респондентів), «співчуття» – 6,41% (5 респондентів), «дружелюбність» – 3,85% (3 респонденти). Учні другого класу теж усвідомлюють вказані гуманістичні поняття і цінності. Зокрема, «доброту» називають 71,58% (68 респондентів), «співчуття» – 9,47% (9 респондентів),

«дружелюбність» – 8,42% (8 респондентів). Разом з тим вони додають і такі гуманістичні цінності, як «справедливість» – 6,32% (6 учнів) та «милосердя» – 4,21% (4 учні). Тенденція до зменшення кількості молодших школярів, які пов'язують поняття «гуманна людина» лише з добротою і співчуттям, спостерігається в учнів третього та четвертого класів. Це дозволило стверджувати, що з віком коло знань про гуманність має тенденцію до розширення. Означені висновки відображено у табл.1.

Таблиця 1

**Показники розуміння поняття «гуманістичні цінності»
(констатувальний експеримент)**

Класи	Гуманістичні цінності									
	Доброта		Співчуття		Дружелюбність		Справедливість		Милосердя	
	%	абс. п.	%	абс. п.	%	абс. п.	%	абс. п.	%	абс. п.
1	89,74	70	6,41	5	3,85	3	-	-	-	-
2	71,58	68	9,47	9	8,42	8	6,32	6	4,21	4
3	53,92	55	16,67	1	13,73	14	8,82	9	6,86	7
4	50,43	59	17,95	2	14,53	17	9,40	11	7,69	9

На *третьому етапі* констатувального експерименту було використано низку методів (спостереження, аналіз реальної практики, анкетування, бесіди, інтерв'ювання, тестування педагогів і батьків, а також методики виявлення морально-гуманістичної спрямованості особистості (за Н.Щурковою) дорослих членів сімей (тести «Розмірковуємо про життя»); визначення ціннісного ставлення батьків, педагогів до людей, до себе (за С.Петровою) «Прислів'я»; «Тест-опитувальник батьківського ставлення» А.Варги, В.Століна. Означені методики дозволили виявити реальний стан готовності вчителів початкових класів до роботи з батьками й учнями та готовність батьків до взаємодії зі школою у процесі формування гуманістичних цінностей. Констатовано необхідність посилення вимог до батьків у сфері гуманістичного виховання; зафіксовано зниження рівня батьківської відповідальності за створення для дитини єдиного виховного простору, оскільки простежується штучне розмежування цього простору при шкільному та сімейному вихованні. Результати опитування батьків засвідчили, що очікування сучасних дітей пов'язані з пізнанням гуманних цінностей, з очікуванням умілої і тактовної допомоги дорослих у навчальній і виховній діяльності.

На основі аналізу наукової літератури, результатів опитування педагогів і батьків та визначення розуміння змісту гуманістичних цінностей дітьми молодшого шкільного віку визначено *критерії* сформованості гуманістичних цінностей молодших школярів, кожен із яких має свою групу показників, зокрема:

– *когнітивний* відображає розуміння сутності понять «доброта», «співчуття», «дружелюбність», «справедливість», «милосердя», а також свідоме сприйняття молодшим школярем можливості прояву реальних гуманних якостей; розуміння

базових категорій: «гуманістичні цінності», «гуманістичні якості», «гуманні вчинки»; розуміння сутності моральних, гуманістичних якостей та усвідомлення їх значущості в стосунках з іншими людьми;

– *емоційний* критерій поєднує такі показники, як: здатність до емоційного сприйняття моральних норм дійсності чи людських відносин; готовність емоційно оцінити власні вчинки та поведінку інших людей; емоційний відгук учня на різні засоби та способи прояву гуманістичних якостей (доброти, милосердя, співчуття тощо); готовність засвоювати і дотримуватись чи наслідувати моральні норми та правила поведінки;

– *поведінковий* демонструє здатність молодшого школяра аналізувати й оцінювати власні вчинки і поведінку та вчинки і поведінку інших; опора в спілкуванні та діяльності на гуманістичні норми; прояв знань і відповідного рівня сформованих гуманістичних якостей у цілях, вчинках і справах.

Названі критерії та показники дозволили окреслити *рівні* сформованості гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку – *високий, середній, низький*. Виявлення рівнів сформованості гуманістичних цінностей у молодших школярів потребувало діагностування респондентів, при цьому використані методики відповідно до кожного із критеріїв: індивідуальні та групові бесіди з учнями за текстами творів, усне опитування, анкетування (когнітивний критерій); методика вивчення ціннісно-емоційної сфери молодших школярів М.Рокіча, гра «Оціни вчинки» (емоційний критерій); методика Б.Бітінаса, методика М.Шилової, спостереження, незалежна експертна оцінка (поведінковий критерій).

Встановлено, що із 392 молодших школярів *високий* рівень сформованості гуманістичних цінностей за когнітивним критерієм виявлено лише у 14,3% (56 респондентів); за емоційним критерієм у 27,8% (109 респондентів); за поведінковим критерієм у 18% (71 респондента); а *низький* рівень за когнітивним критерієм виявлено у 54% (212 респондентів), за емоційним – 30,1% (118 респондентів), за поведінковим – 48% (188 респондентів). Результати констатувального експерименту підтвердили недостатню ефективність традиційних форм і змісту виховної роботи по формуванню гуманістичних цінностей в учнів початкових класів і обумовили необхідність застосування модернізованих форм, методів і методик виховної роботи з дітьми молодшого шкільного віку, заснованих на взаємодії школи та сім'ї.

На етапі *формуального експерименту* розкрито сутність організаційно-методичного забезпечення взаємодії сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку.

В основу *формуального експерименту* покладено авторську експериментальну програму взаємодії сім'ї і школи «Я – людина», орієнтовану на формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку, на включення учнів та їх сімей до активної участі у позанавчальній виховній діяльності, на осмислення вчителями, батьками, дітьми сутності гуманістичних цінностей та їх значущості у власній життєдіяльності.

Експериментальна програма передбачала функціонування Батьківського клубу, в рамках якого діяли «Університет педагогічних знань» та Клуб вихідного дня «Дозвілля» та організацію позанавчальної виховної роботи з молодшими школярами в Центрі духовного розвитку «Гуманіст». У процесі роботи передбачено

застосування різноманітних форм, методик роботи і їх змістового наповнення відповідно до конкретних *напрямів*: робота з учнями початкових класів, робота з учителями, робота з батьками.

У роботі з учнями здійснювався відбір і реалізація доцільних форм і відповідних їм методів формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку завдяки поєднанню у позанавчальній діяльності роботи учнівського Центру духовного розвитку «Гуманіст» та Клубу вихідного дня «Дозвілля» для батьків.

Вибір організаційних форм виховної роботи проектувався з орієнтацією на активну участь у цьому процесі учнів, на ускладнення і водночас поглиблення розуміння і усвідомлення вихованцями окремих гуманістичних цінностей відповідно до віку.

Наприклад, у першому класі діти гуманістичні цінності ототожнюють, насамперед, з поняттями «доброта» і «чуйність», тому було обрано форми роботи, які впливали на їхні почуття, допомагали познайомити дітей із сутністю гуманістичних понять, вчинків (доброта, співчуття, дружелюбність). Це, зокрема: *бесіди* («Добро і зло», «Вірний друг», «Добро завжди перемагає» тощо); *зустрічі з цікавими людьми* («Мій друг – герой», «Наші земляки справжні переможці» тощо).

Казкові ігротеки («Казковий вернісаж», «Я – казкар»); *ігри-інсценівки* («Сім'я добрих людей», «Добрі діти», «Долоньки»), *заняття-студії* («Співоча родина», «Любимо танцювати»); *екологічні ігри* («Бережи природу!», «Екологічний десант», «Чисте місто»); *спортивні конкурси* («Сім'я перемагає», «Спритний, сміливий, розумний» тощо) допомагали дітям висловлювати свою думку, допомагали педагогові встановлювати контакт з дітьми, з батьками, формувати в них гуманне ставлення один до одного. У свою чергу, *акції* («Даруй добро», «Тепло твого серця») допомагали залучати сім'ї до спільної добродійної діяльності, де разом з дітьми могли безпосередньо проявити гуманні якості через гуманні вчинки.

Враховуючи особливості індивідуального розвитку дітей молодшого шкільного віку, у виховній роботі з учнями *другого класу* добиралися такі форми роботи, які розширювали знання про гуманістичні цінності і формували гуманістичне ставлення до інших людей, зокрема: *етичні бесіди* («Чи легко зробити добро?», «Шануй батька й матір своїх»); *вечори-портрети* («Сімейна фотографія», «Сусіди близькі і далекі»); *екскурсії* («Рідне місто (село) моє», «Кам'янець-Подільський – перлина на камені»). Виявлено, що *народно-етнографічні свята* («Новорічні вечорниці», «Жозацька звитяга» тощо); *зустрічі* у сімейних вітальнях («Вклонімося низько рукам, що пахнуть хлібом», «Професії всі важливі»); *батьківські ініціативи* («Тато, мама і я – дружна сім'я») допомогли об'єднати зусилля школи і батьків, поповнити уявлення і розуміння таких гуманістичних цінностей, як доброта, співчуття, дружелюбність, справедливість, а також розширити життєвий досвід дітей молодших класів щодо «добра і зла». У свою чергу, *доброчинні ярмарки* («Милосердя», «Світ чарівної природи» тощо) сприяли об'єднанню всіх учасників виховного процесу, закріпленню учнями норм моральної поведінки, створювали можливість брати приклад з батьків та педагогів.

Інтенсивний розвиток та якісні перетворення процесів пізнавальної сфери дітей молодшого шкільного віку дозволили у *третьому класі* чітко окреслити зміст поняття гуманістичних цінностей та зафіксувати розуміння дітьми молодшого

шкільного віку гуманних вчинків через прояв ними гуманних якостей. Ці завдання ми реалізовували через різні форми роботи: *сімейні вітальні* («Сімейні традиції – традиції мого краю»); *добročинні проекти* («Мое коріння», «Милосердя», «Подаруй тепло сироті» тощо); *краєзнавчі експедиції* («Рідні люди мого краю», «В пам'ять загиблим...»); *екологічні акції* («Бережи світ природи», «Посади дерево!»); через роботу *інтернет-сайту* дітей і батьків «Моральні уроки моєї родини». Доведено, що проведені добročинні справи формували гуманістичні цінності, гуманістичне ставлення до людей, оточуючого світу, поглиблювали усвідомлення молодшими школярами суті гуманістичної цінності «милосердя», з якою вони знайомляться згідно з програмою лише в третьому класі.

З урахуванням *четвертих класів* робота в основному спрямовувалася на закріплення набутих знань і норм гуманної поведінки, що спонукало ускладнити зміст та форми виховної роботи. Скажімо, у четвертому класі є доступними і органічними *етичні бесіди* («Сивина ветерана», «Будь завжди людиною», «Добро і справедливість завжди перемагають»); *народно-етнографічні фестивалі* («Святі родинні традиції добра», «Нашому роду немає переводу», «Людяність»); *вечори-портрети* із життя родини, педагогів, видатних громадян свого краю («Мій друг поруч», «Дідівський заповіт: будь доброю людиною», «Життєві настанови наших вчителів»), спрямовані безпосередньо на формування гуманістичного ідеалу; *добročинні проекти* («Сиріт не буває», «Тепло твого серця», «Прояви милосердя», «Ми разом», «Світ чарівної природи»), що орієнтували на формування милосердя і доброти; *краєзнавчі експедиції* («Рідний край пам'ятає загиблих героїв», «Екологічний десант», «Брати наші менші», «Посади дерево!»), *туристичні походи* («Ми – першопроходці», «Захисники лісу») розвивали гуманістичний світогляд і гуманні стосунки, дружелюбність; *інтернет-сайт* дітей і батьків висвітлював актуальні й гострі теми, що стосувалися відносин між батьками і дітьми, між дітьми і вчителями, між ровесниками, які спрямовувалися на гуманні відносини, на формування гуманної поведінки тощо.

За *другим напрямом* – робота з вчителями – було проведено *методичний семінар* «Взаємодія сім'ї і школи у процесі гуманістичного виховання дітей молодшого шкільного віку», на якому окреслено шляхи вирішення основних аспектів досліджуваної проблеми; *індивідуальні і групові бесіди* під час роботи над комплексною програмою «Гуманність», орієнтованою на гуманістичне виховання учнів у навчально-виховному процесі, що в сукупності допомогло обґрунтувати і визначити основні завдання, які постали перед педагогами; розроблено методичні матеріали для вчителів початкових класів (пакет карток-пам'яток); організовано *консультації* по активізації діяльності Батьківської ради школи, класних батьківських рад; *педагогічний просвітницький лекторій і тематичні години*, спрямовані на підготовку педагогів до роботи з батьками та встановлення взаємодії з ними; розроблено і впроваджено організаційно-методичне забезпечення процесу формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку (впроваджено єдину виховну систему у роботі школи і сім'ї; здійснено навчання педагогів і батьків в «Університеті педагогічних знань»; здійснено просвітницьку діяльність з батьками в системі клубної роботи; окреслено організовуючу та координуючу ролі школи у процесі взаємодії з сім'єю при вихованні дітей

молодшого шкільного віку; розроблено методичні матеріали для вчителів початкових класів).

Третій напрям – робота з батьками – розгортався в основному у *Батьківському клубі*. У рамках цього клубу діяв «*Університет педагогічних знань*» (один раз на місяць), який дозволив підвищити рівень педагогічних знань батьків з проблем гуманістичного виховання дітей молодшого шкільного віку. При цьому використовувалися різні організаційні форми роботи і методики: *бесіди* («Перший раз у перший клас», «Чи заважають іграшки вчитися?», «Виховувати гуманну людину зарано, чи вже пізно?» тощо); *індивідуальні тематичні консультації* («Ми батьки першокласника», «Авторитет учителя чи батьків?», «Гуманність сьогодні актуальна?»), «Виховати гуманну людину власним прикладом нелегко» тощо); *батьківські збори* («Діти і ми (про батьківський авторитет)», «Виховання навичок культурної поведінки» тощо); *круглі столи* («Школа і сім'я – успіх дитини», «Гуманна людина в сучасних реаліях сьогодення», «Що таке взаємодія?»); *дискусії* («Перестаньте мене виховувати!..», «Батьки-вихователі»). У рамках Батьківського клубу функціонував Клуб вихідного дня «*Дозвілля*», яким керували педагоги. В тісній взаємодії з батьками організовувалися народно-етнографічні свята, фестивалі, діяли «сімейні вітальні», проводилися добродійні ярмарки й акції, краєзнавчі експедиції, туристичні походи, спортивні змагання тощо.

Після формуального експерименту виявлено зміни щодо осмислення молодшими школярами (з першого по четвертий клас) суті гуманістичних цінностей та їх прояву у вчинках. Встановлено, що в них гуманістичні поняття співвідносяться з певними людськими якостями: «доброта» як чуйність та пожертва власних потреб заради потреб інших; поняття «співчуття» учні розуміють як відчуття болю і переживань іншої людини; «справедливість» проявляється в обов'язках, відповідальності, у почуттях; «милосердя» – як прояв любові та готовності до самовіддачі. Виявлено, що учні спроможні дотримуватись моральних норм і правил поведінки; вміють аналізувати та оцінювати власні вчинки та вчинки і поведінку інших людей.

Гуманістичні поняття й судження молодших школярів (від першого до четвертого класу) помітно збагатилися і поступово стали більш осмисленими. Так, у другому класі поняття «доброта» називають лише 26,32% (25 опитаних респондентів), «дружелюбність» – 24,21% (23 респонденти), «співчуття» – 20,0% (19 респондентів); «справедливість» і «милосердя» – 14,74% (14 респондентів).

У третьому класі відсоток відповідей респондентів засвідчує розширення усвідомлених нових понять «справедливість», «милосердя». Це відображено у кількісних показниках: «дружелюбність» – 23,53% (24 респонденти), «справедливість» – 16,67% (17 респондентів), «милосердя» – 17,65 (18 респондентів); «доброта» – 19,61% (20 респондентів), «співчуття» – 22,55% (23 респондента).

У четвертому класі в молодших школярів простежується поглиблення гуманістичних цінностей: «доброта» – 17,95% (21 респондент), «співчуття» – 23,93% (28 респондентів); «дружелюбність» – 21,37% (25 респондентів), «справедливість» – 17,09% (20 респондентів), «милосердя» – 19,66% (23 респонденти). Вивлено, що при закінченні початкової школи діти здатні здійснювати гуманні вчинки за власною ініціативою, що також свідчить про

достатній рівень у них прояву гуманістичних якостей і сформованих гуманістичних цінностей. Доведено, що молодші школярі цілком розуміють зміст понять «доброта», «співчуття», «дружелюбність», «справедливість», «милосердя» тощо.

Результати формувального експерименту засвідчують статистично значну динаміку сформованості гуманістичних цінностей в експериментальній групі. Скажімо, за емоційним критерієм в ЕГ на вихідному етапі на високому рівні зафіксовано 27,8% (74 респондента), а після експерименту становить 65,4% (174 респонденти); за поведінковим критерієм на високому рівні зафіксовано 18% (48 респондентів), а після експерименту – 56,4% (150 респондентів). Показники за всіма рівнями наочно відображено на рис.1.

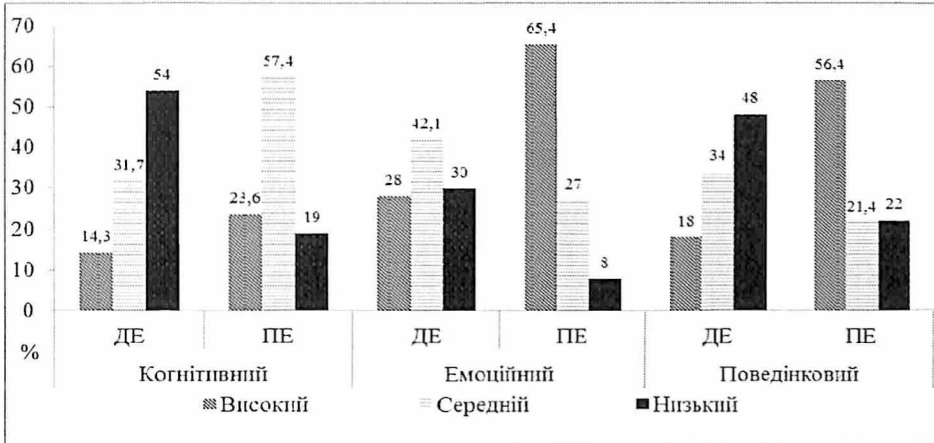

Рис.1. Динаміка рівнів сформованості гуманістичних цінностей молодших школярів за трьома критеріями

У контрольній групі відбулися менш значні зміни: за емоційним критерієм на високому рівні до експерименту зафіксовано 27,9% (35 респондентів), а після експерименту становить 18% (23 респонденти); за поведінковим критерієм на високому рівні зафіксовано 30,2% (38 респондентів), а після експерименту – 30,2% (38 респондентів)

Таким чином, отримані результати підтверджують доцільність та ефективність розробленого і впровадженого організаційно-методичного забезпечення процесу взаємодії сім'ї та школи та методик продуктивного впливу на формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та запропоновано практичне розв'язання проблеми формування гуманістичних цінностей у дітей

молодшого шкільного віку, що полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній перевірці ефективності продуктивних методик і впровадженого організаційно-методичного забезпечення процесу взаємодії сім'ї та школи у виховному процесі початкової школи.

Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали можливість зробити відповідні *висновки*:

1. Проблему гуманізму розглянуто в контексті змісту феномена «гуманістичні цінності». Виявлено, що за своєю суттю цінності завжди соціально значущі, що передбачає розуміння їх як еталонів (конкретних норм і стандартів) та ідеалів, які виступають регуляторами відносин між суспільством та особою, людини з іншими людьми, слугуючи основою мотивації діяльності та поведінки особистості. Встановлено, що в ієрархії усіх цінностей гуманістичні цінності посідають особливе місце і характеризують індивідуальну культуру особистості та рівень її вихованості. У структурі гуманності визначено місце і роль гуманістичних цінностей, притаманних для молодших школярів (доброта, справедливість, співчуття, дружелюбність, справедливість, милосердя).

Обґрунтовано авторське визначення поняття «*гуманістичні цінності*», яке розглядається як система світоглядних орієнтацій особистості, що включає уявлення, переконання, норми та принципи суспільно схвалюваної поведінки, головними категоріями яких є доброта, справедливість, совість, відповідальність, честь, гідність, співчуття, милосердя, турбота, теплота, повага, терпимість, толерантність до поглядів інших людей, співпереживання, своєчасна допомога, доброзичливість тощо.

Визначено суть поняття «*гуманістичні цінності молодшого школяра*» як систему уявлень, переконань, норм та принципів суспільно схвалюваної поведінки; систему світоглядних орієнтацій дитини молодшого шкільного віку, якісним проявом та складовими яких є доброта, співчуття, дружелюбність, справедливість, милосердя, турбота, чуйність, терпимість і толерантність до поглядів інших людей, співпереживання, своєчасна допомога, доброзичливість тощо.

2. Встановлено, що молодший шкільний вік є сензитивним періодом у житті дитини, який характеризується низкою новоутворень, необхідних для формування гуманістичних цінностей у процесі навчання і виховання: розвитком і якісним перетворенням процесів пізнавальної сфери (сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення); формуванням волі, вольових рис характеру (цілеспрямованості, організованості, стриманості, дисциплінованості, наполегливості, вимогливості до себе та інших); збагаченням досвіду соціальної поведінки та формуванням моральної самооцінки, яка дозволяє контролювати власну діяльність і будувати поведінку відповідно до гуманних норм суспільства; формуванням альтруїстичних проявів тощо.

Обґрунтовано та визначено *критерії і показники* сформованості гуманістичних цінностей молодших школярів: *когнітивний* (розуміння сутності моральних, гуманістичних якостей та усвідомлення їх значущості в стосунках з іншими людьми); *емоційний* (здатність до емоційного сприйняття моральних норм дійсності чи людських відносин); *поведінковий* (здатність молодшого школяра аналізувати й оцінювати власні вчинки і поведінку та вчинки і поведінку інших). Подано змістові характеристики рівнів сформованості гуманістичних цінностей дітей молодшого

шкільного віку: високого, середнього та низького. Засвідчено, що на високому рівні сформованість гуманістичних цінностей молодших школярів наявна лише за когнітивним критерієм – 14,3% (56 респондентів), за емоційним критерієм – 27,8% (109 респондентів), за поведінковим критерієм – 18,0% (71 респондент).

3. Взаємодія сім'ї і школи розглядається, як процес взаємовпливу суб'єктів один на одного в системі спільної особистісно-орієнтованої, ціннісно-моральної діяльності освітнього закладу, спрямованої на формування гуманістичних цінностей та якостей, мотивації і правил гуманної поведінки дітей молодшого шкільного віку, заснованої на конструктивному діалозі, що веде до якісних змін суб'єктів і об'єктів взаємодії і включає сім'ю та школу.

Виявлено, що встановлення і розвитку взаємозв'язків сім'ї і школи потребують організаційних зусиль педагогічного колективу. При цьому, виявлено низький рівень педагогічної просвіти батьків, невміння педагогів активізувати батьків у вирішенні виховних задач, малоефективність використання традиційних форм і методів роботи школи з батьками, узагальнений характер взаємодії, що проявляється у хаотичному використанні форм роботи школи з батьками.

Визначено організаційні умови, які посилюють ефективність взаємодії сім'ї та школи у процесі формування гуманістичних цінностей молодших школярів: а) наявність чітких знань у педагога про особистість учня, особливості його сім'ї, виховні позиції батьків (родини) і їх ставлення до школи як до партнера у виховному процесі; б) адекватне розуміння учителем та батьками цілей і завдань виховання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей молодшого шкільного віку; в) впровадження єдиної виховної системи у роботі школи і сім'ї з метою формування гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку; г) залучення сім'ї до виховного впливу на дитину в освітньому середовищі, прояви особистого прикладу батьків і педагогів; д) співпраця родини і вчителів щодо визначення пріоритетних напрямків гуманістичного виховання дітей молодшого шкільного віку; ж) формування педагогічної культури батьків, внутрішньої активності у прагненні до самоосвіти та батьківської компетентності шляхом добровільного включення їх у виховну діяльність школи, спрямовану на суб'єкту взаємодії з педагогами; з) обов'язкова організуюча і координуюча роль школи у процесі взаємодії з сім'єю при вихованні дітей молодшого шкільного віку.

4. Розкрито суть запропонованого організаційно-методичного забезпечення процесу взаємодії сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку, що представлене авторським комплексом форм і методів виховної позанавчальної роботи; методиками продуктивного впливу на формування гуманістичних цінностей у молодших школярів; різновидами виховної позанавчальної діяльності; програмою взаємодії сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку «Я – людина»; навчально-методичними рекомендаціями «Особливості виховання гуманістичних цінностей у молодших школярів».

Робота проводилась за трьома *напрямами*: а) робота з учнями, що поєднувала функціонування учнівського Центру духовного розвитку «Гуманіст» та діяльність Клубу вихідного дня «Дозвілля»; б) робота з учителями, що включала методичний семінар «Взаємодія сім'ї і школи у процесі гуманістичного виховання дітей молодшого шкільного віку»; в) робота з батьками, що розгорталася у Батьківському

клубі в «Університеті педагогічних знань», де батьки підвищували рівень педагогічних знань з проблем гуманістичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Найбільш дієвими в роботі з дітьми молодшого шкільного віку виявились такі форми роботи: добродійні проекти («Милосердя», «Тепло твого серця, «Святі родинні традиції добра»); краєзнавчі експедиції та екологічні ігри («Рідний край пам'ятає загиблих героїв», «Брати наші менші» тощо); казкові ігротеки, сюжетно-рольові ігри («Сім'я добрих людей», «Добрі діти» тощо), вечори-портрети із життя родини, видатних громадян свого краю («Мій друг поруч», «Дідівський заповіт: будь доброю людиною», «Життєві настанови наших вчителів»); інтернет-сайт дітей і батьків «Моральні уроки моєї родини» тощо.

Встановлено, що після формувального експерименту в ЕГ помітно збільшилась кількість молодших школярів з високим рівнем сформованості гуманістичних цінностей у порівнянні з даними за результатами констатувального експерименту: за когнітивним критерієм – від 14,3% змістилися до 23,6% респондентів; за емоційним критерієм від 27,8% респондентів змістилися до 65,4%; за поведінковим критерієм відбулося зміщення від 18,0% респондентів змістилися до 56,4% респондентів. Отже, результати дослідження дають підстави вважати, що запропоновані методики продуктивного впливу й організаційно-методичне забезпечення формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку у процесі взаємодії сім'ї та школи є ефективні, визначені завдання реалізовані, мети досягнуто.

Проблема взаємодії сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей молодших школярів не вичерпується проведенням дисертаційним дослідженням. Перспективними напрямками дослідження порушеної проблеми можуть стати: визначення особливостей підготовки майбутніх педагогів до процесу формування гуманістичних цінностей учнів початкових класів в умовах діяльності загальноосвітнього закладу; формування гуманістичних цінностей учнів-підлітків і учнів старших класів в умовах діяльності загальноосвітнього закладу; виявлення особливостей формування гуманності у процесі вивчення окремих навчальних предметів; проблема впливу взаємодії сім'ї і школи на виховання особистості в різні періоди її життя.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Ковальчук О.В. Особливості виховання гуманістичних цінностей у молодших школярів (методичні рекомендації) / О.В.Ковальчук; за заг. ред. А.Й.Капської. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Каліграф», 2012. – 87с.
2. Ковальчук О.В. Шляхи формування гуманістичних цінностей у молодших школярів / О.В.Ковальчук // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Випуск 10: зб. наук. праць – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2010. – С. 160 – 168.
3. Ковальчук О.В. Гуманістичні цінності як соціально-педагогічна проблема / О.В.Ковальчук // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна

робота. Соціальна педагогіка. – Випуск 11: зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2010. – С. 76 – 84.

4. Ковальчук О.В. Гуманізм особистості вчителя як ефективна умова формування гуманістичних цінностей молодших школярів / О.В.Ковальчук // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – Луганськ, 2011. – С. 192 – 197.

5. Ковальчук О.В. Формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку як головна передумова становлення особистості / О.В.Ковальчук // Нові технології навчання. Науково-методичний збірник в 2-х част. – Випуск 69. Частина II. – Київ – Вінниця, 2011. – С. 89 – 92.

6. Ковальчук О.В. Формування гуманістичних цінностей у дезадаптованих дітей молодшого шкільного віку / О.В.Ковальчук // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка / [за ред. Л.П.Мельник, В.І.Співака]. – Вип. 16. Серія: Соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори, 2011. – С. 250 – 256.

7. Ковальчук О.В. Сучасна сім'я як середовище формування гуманістичних цінностей особистості учня молодшої школи / О.В.Ковальчук // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Випуск 13 : зб. наук. праць – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2011. – С. 155 – 163.

8. Ковальчук О.В. Роль гри у формуванні гуманістичних цінностей молодших школярів / О.В.Ковальчук // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Випуск 12 : зб. наук. праць – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2011. – С. 227 – 234.

9. Ковальчук О.В. Формування гуманістичних цінностей молоді як ефективна умова забезпечення її соціальної мобільності // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Випуск 14 (част. I) : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2012. – С. 46 – 52.

10. Ковальчук О.В. Стан сформованості гуманістичних цінностей у молодших школярів / О.В.Ковальчук // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Випуск 15: зб. наук. праць – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2012. – С. 193 – 199.

11. Ковальчук О.В. Особливості педагогічної провєрти батьків у формуванні гуманістичних цінностей молодших школярів / О.В.Ковальчук // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Випуск 16: зб. наук. праць – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – С. 188 – 194.

12. Ковальчук О.В. Некоторые технологические аспекты воспитания гуманистических ценностей у младших школьников / О.В.Ковальчук // Обучение и воспитание: методики и практика 2012/13 г. : сб. материалов II междунар. научно-практ. конф. / [под ред. С.С.Чернова]. – Новосибирск : НГТУ, 2012. – С. 114 – 120.

Оубліковані праці апробаційного характеру

13. Ковальчук О.В. Взаємодія сім'ї і школи як головна передумова формування гуманістичних цінностей у молодших школярів / О.В.Ковальчук // Актуальні проблеми духовності в сучасному українському суспільстві : матеріали

всеукр. наук. конф. м. Умань, 11 жовтня 2012 р. – Умань : ПП Жовтий ОО, 2012. – С. 47 – 55.

14. Ковальчук О.В. Практична підготовка соціальних працівників як ефективна умова формування гуманного ставлення до клієнтів / О.В.Ковальчук // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей між нар. наук.-практ. конф., 15-16 листопада. – Хмельницький : ХІ ст. університету «Україна», 2012. – С. 130 – 132.

АНОТАЦІЇ

Ковальчук О.В. Взаємодія сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова МОН України, Київ, 2013.

Дисертація присвячена проблемі взаємодії сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку. У роботі визначено вікові особливості дітей молодшого шкільного віку як об'єкта формування гуманістичних цінностей; розкрито особливості процесу взаємодії сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку; визначено критерії (когнітивний, емоційний, поведінковий), показники та рівні сформованості гуманістичних цінностей молодших школярів (високий, середній, низький); обгрунтовано і експериментально перевірено програму взаємодії сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку «Я – людина», розроблено організаційно-методичне забезпечення взаємодії сім'ї та школи у формуванні гуманістичних цінностей учнів початкової школи.

Ключові слова: гуманістичні цінності, діти молодшого шкільного віку, взаємодія сім'ї та школи, формування гуманістичних цінностей, організаційно-методичне забезпечення взаємодії сім'ї та школи.

Ковальчук О.В. Взаимодействие семьи и школы у формировании гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова МОН Украины, Киев, 2013.

Диссертационное исследование посвящено проблеме взаимодействия семьи и школы по формированию гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста.

В диссертации проанализированы философские, педагогические и психологические аспекты ценностей личности; определены возрастные особенности детей младшего школьного возраста как объекта формирования гуманистических ценностей; раскрыты особенности процесса взаимодействия семьи и школы по формированию гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста; обоснована и экспериментально проверена программа взаимодействия семьи и школы в формировании гуманистических ценностей детей младшего школьного

возраста «Я - человек», разработано организационно-методического обеспечения взаимодействия семьи и школы в формировании гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста.

В диссертации осуществлен анализ понятий «гуманизм», «гуманный», «гуманистические ценности», «гуманистические ценности детей младшего школьного возраста» и подана трактовка понятия «гуманистические ценности детей младшего школьного возраста» как системы представлений, убеждений, норм и принципов общественно одобренного поведения; системы мировоззренческих ориентаций детей младшего школьного возраста, качественным проявлением, составными которых есть любовь, сочувствие, милосердие, забота, чуткость, дружелюбие, справедливость, своевременная помощь и т.д.

Определено, что младший школьный возраст является наиболее сензитивным периодом в жизни ребенка, который характеризуется рядом новообразований, необходимых для формирования гуманистических ценностей в процессе обучения и воспитания: развитием и качественным преобразованием процессов познавательной сферы (восприятия, внимания, воображения, памяти, мышления); формированием воли, волевых черт характера (целеустремленности, организованности, сдержанности, дисциплинированности, настойчивости, требовательности к себе и другим) обогащением опыта социального поведения и формированием моральной самооценки, которая позволяет контролировать свою деятельность и строить поведение в соответствии с гуманными нормами общества.

Определены критерии (когнитивный, эмоциональный, поведенческий), показатели, уровни сформированности гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста (высокий, средний, низкий); создана и апробирована методика диагностики уровня сформированности гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста во внеучебной деятельности.

Методика формирования гуманистических ценностей у детей младшего школьного возраста реализовывалась за тремя направлениями: а) работа с учениками объединяла функционирование ученического Центра духовного развития «Гуманист» и деятельности Клуба выходного дня «Досуг»; б) работа с учителями включала методический семинар «Взаимодействие семьи и школы в процессе гуманистического воспитания детей младшего школьного возраста»; в) работа с родителями разворачивалась в Родительском клубе в «Университете педагогических знаний».

Обоснована и экспериментально подтверждена авторская экспериментальная программа взаимодействия семьи и школы по формированию гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста «Я – человек». Раскрыта необходимость организационно-методического обеспечения взаимодействия семьи и школы по формировании гуманистических ценностей учеников начальной школы общеобразовательного учебного заведения.

Определено содержание организационно-методического обеспечения взаимодействия семьи и школы у формировании гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста, что включает: авторский комплекс форм и методов воспитательной работы; методики продуктивного влияния на формирование гуманистических ценностей у детей младшего школьного возраста; разные виды деятельности внеучебной воспитательной работы; программу взаимодействия семьи

и школы в формировании гуманистических ценностей детей младшего школьного возраста «Я – человек»; учебно-методические рекомендации «Особенности воспитания гуманистических ценностей у младших школьников»; методическую базу общеобразовательного учебного заведения.

Ключевые слова: гуманистические ценности, дети младшего школьного возраста, взаимодействие семьи и школы, формирование гуманистических ценностей, внеучебная воспитательная работа, организационно-методическое обеспечение взаимодействия семьи и школы.

Kovalchuk O. V. Family and school interaction in the formation of elementary school pupils' humanistic values. – Manuscript.

The Thesis for the Candidate Degree in Pedagogics. Specialty: 13.00.07. – Theory and Methods of education. National M. Dragomanov Pedagogical University. MES Ukraine. – Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to the problem of family and school interaction in the formation of elementary school pupils' humanistic values. The research reveals the psycho-pedagogical features of elementary school pupils as object of the formation of humanistic values; the features and the mechanisms of interaction influence on family and school in the formation of elementary school pupils' humanistic values. The thesis contains the developed criteria (cognitive, emotional and behavioral), indicators, levels for formation of elementary school pupils' humanistic values (high, average, low). It comprises the proved and experimentally confirmed program of family and school interaction in the formation of elementary school pupils' humanistic values - "I am a person"; the necessity of the organizational and methodical support of family and school interaction in the formation of elementary school pupils' humanistic values in the general education institution.

Keywords: humanistic values, elementary school pupils, family and school interaction, formation of humanistic values, organizational and methodical support of family and school interaction.

Підписано до друку 17.10.2013 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 508
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

НБ НПУ

100202563

